

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشکده الهیات و معارف اسلامی (شهید مطهری)

رساله دکتری

رشته مدرسی معارف اسلامی (گرایش مبانی نظری اسلام)

موضوع:

بررسی و نقد محتوایی مستندات حدیثی مباحث نفس و معاد در آثار فلسفی

ملاصدرا

استاد راهنما:

جناب آقای عزیزالله قیّاض صابری

استاد مشاور:

جناب آقای حسن نقی زاده

دانشجو:

جلیل قاسمی

زمستان ۹۲

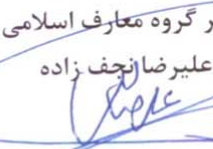
صور تجلسه دفاع از رساله دکتری

جلسه دفاع از رساله آقای **لیل قاسمی** دانشجوی دوره دکتری رشته **مدرسی معارف اسلامی**
گرایش **مبانی نظری اسلام** در ساعت **۱۰/۵ صبح** روز **چهارشنبه مورخ ۹۲/۱۲/۲۸** در محل **اتاق**
شورای گروه معارف با حضور امضا کنندگان ذیل تشکیل گردید. پس از بررسی های لازم، هیأت
داوران رساله نامبرده را با نمره به عدد **۱۰۷/۵**، به حروف **چهارم** و با درجه **بسیار خوب**
مورد تأیید قرار داد.

عنوان رساله

« **بررسی و نقد محتوایی مستندات حدیثی مباحث نفس و معاد در آثار ملاصدرا** »

هیئت داوران

- ۱- استاد راهنما: **حجه الاسلام عزیز الله فیاض صابری**
استادیار گروه فلسفه دانشگاه فردوسی مشهد..... امضا
- ۲- استاد مشاور: **حجه الاسلام حسن نقی زاده**
دانشیار گروه قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد..... امضا
- ۳- داور مدعو رساله: **دکتر محمد علی رضایی کرمانی**
دانشیار گروه قرآن و حدیث دانشگاه فردوسی مشهد..... امضا
- ۴- داور مدعو رساله: **دکتر علیرضا کهنسال**
استادیار گروه فلسفه دانشگاه فردوسی مشهد..... امضاء
- ۵- داور رساله: **علیرضا نجف زاده**
استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد..... امضاء
- ۶- نماینده تحصیلات تکمیلی: **دکتر فهیمه شریعتی**
استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد..... امضا

مدیر گروه معارف اسلامی

علیرضا نجف زاده

۹۲، ۲۵

تعهدنامه

اینجانب جلیل قاسمی دانشجوی دوره دکتری رشته مدرسی معارف اسلامی، گرایش مبانی نظری اسلام، دانشکده الهیات و معارف اسلامی دانشگاه فردوسی مشهد نویسنده رساله " بررسی و نقد محتوایی مستندات حدیثی مباحث نفس و معاد در آثار فلسفی ملاصدرا" تحت راهنمایی جناب آقای عزیزالله فیاض صابری متعهد می‌شوم:

- تحقیقات در این رساله/پایان نامه توسط اینجانب انجام شده است و از صحت و اصالت برخوردار است.
- در استفاده از نتایج پژوهشهای محققان دیگر به مرجع مورد استفاده استناد شده است.
- مطالب مندرج در رساله/پایان نامه تاکنون توسط خود یا فرد دیگری برای دریافت هیچ نوع مدرک یا امتیازی در هیچ جا ارائه نشده است.
- کلیه حقوق معنوی این اثر متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد و مقالات مستخرج با نام « دانشگاه فردوسی مشهد » و یا « Ferdowsi University of Mashhad » به چاپ خواهد رسید.
- حقوق معنوی تمام افرادی که در به دست آمدن نتایج اصلی رساله/پایان نامه تأثیرگذار بوده‌اند در مقالات مستخرج از رساله/پایان نامه رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این رساله/پایان نامه، در مواردی که از موجود زنده (یا بافتهای آنها) استفاده شده است ضوابط و اصول اخلاقی رعایت شده است.
- در کلیه مراحل انجام این رساله/پایان نامه، در مواردی که به حوزه اطلاعات شخصی افراد دسترسی یافته یا استفاده شده است، اصل رازداری، ضوابط و اصول اخلاق انسانی رعایت شده است.

تاریخ امضای دانشجو

مالکیت نتایج و حق نشر

- کلیه حقوق معنوی این اثر و محصولات آن (مقالات مستخرج، کتاب، برنامه های رایانه‌ای، نرم افزارها و تجهیزات ساخته شده) متعلق به دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشد. این مطلب باید به نحو مقتضی در تولیدات علمی مربوطه ذکر شود.
- استفاده از اطلاعات و نتایج موجود در رساله/پایان نامه بدون ذکر مرجع مجاز نمی‌باشد.
- متن این صفحه نیز باید در ابتدای نسخه های تکثیر شده وجود داشته باشد.

بسمه تعالی
 مشخصات رساله/پایان نامه تحصیلی دانشجویان
 دانشگاه فردوسی مشهد

عنوان رساله/پایان نامه: بررسی و نقد محتوایی مستندات حدیثی مباحث نفس و معاد در آثار فلسفی ملاصدرا

نام نویسنده: جلیل قاسمی

نام استاد(ان) راهنما: آقای عزیزالله فیاض صابری

نام استاد(ان) مشاور: آقای حسن نقی زاده

رشته تحصیلی: مدرسی معارف اسلامی	گروه: معارف	دانشکده: الهیات و معارف اسلامی
تاریخ دفاع: ۱۳۹۲/۱۲/۲۸	تاریخ تصویب: ۱۳۹۰/۳/۲۲	
تعداد صفحات: ۲۶۹	مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد ○ دکتری ●	

چکیده رساله/پایان نامه :

چکیده:

استناد به احادیث به صورت گسترده در کنار آیات قرآن و شرح و تفسیر آنها یکی از جنبه‌های نوآورانه تألیفات صدرالمتهلین شیرازی است. این استنادها در آثار فلسفی ملاصدرا، در مورد آیات کتاب الهی بیشتر و در مورد احادیث تاکنون کمتر مورد توجه و نقد و بررسی قرار گرفته است. از این رو این رساله روایات مورد استناد صدرا در دو موضوع نفس و معاد را در دو بخش گردآورده و پس از تبیین دیدگاه‌ها و برداشتهای صدرا از آنها، ابتدا این برداشتهای را مورد بررسی قرار داده است و سپس تأثیر مبانی فلسفی صدرا در این برداشتهای را مشخص نموده و به این نتیجه منتهی شده است که برداشتهای وی در عمده موضوعات مطرح شده همچون تجرد نفس، بقاء نفس و بیشتر مباحث مربوط به موافق قیامت مانند قیامت و حشر، صراط، نشر صحائف اعمال، حساب و میزان، عرض اعمال، اعراف و مکان بهشت و دوزخ با عقل و نقل منطبق و در بعضی موضوعات همچون تقدم نفس بر بدن، تجسم اعمال، موضوع خلود کافران در جهنم از نظر انطباق برداشتهای با ظاهر احادیث و سایر متون نقلی و مباحث عقلی خالی از ابهام و اشکال نمی‌باشد.

امضای استاد راهنما:	کلید واژه:
	۱. ملاصدرا
	۲. حدیث
	۳. نفس
	۴. معاد
	۵. مبانی فلسفی
تاریخ:	۶. نقد حدیث

بِسْمِ تَعَالِي

Graduate Studies Thesis\Dissertation Information
Ferdowsi University of Mashhad

Title of Thesis\Dissertation: Conceptual study and criticism of the traditional documentation of soul and resurrection issues in the philosophical works of Mollasadra

Author: Jalil Ghasemi

Supervisor(s): Mr. Aziz, Allah Fayyaz Saberi

Advisor(s): Mr. Hasan Naghizadeh

Faculty: Theology

Department: Ma, aref

**Specialization: modarresi maaref
eslami**

Approval Date: ۱۳۹۰/۳/۲۲

Defense Date: ۱۳۹۲/۱۲/۲۸

M.Sc.

Ph.D.

Number of Pages: ۲۶۹

Abstract:

One of the innovative aspects of Mulla sadra's works is his extensive referring to traditions along with Quran verses and their interpretation. His referring to traditions in his philosophical works has been less critically studied than those to Quran verses; Therefore this thesis has collected the narrations to which he has referred in two parts i.e. soul and resurrection. His views and perceptions have been explained first, and then the impact of his philosophical principles on these perceptions has been identified. It was concluded that Mulla sadra's views were consistent with reason and revelation in majority of issues such as immateriality and survival of the soul, presenting deeds, A'raaf and the place of Heaven and Hell, and are not somehow in accordance with the appearance of narrations and other revelation texts and rational debates and suffered from ambiguity in some other issues including the priority of soul to body, embodiment of deeds and the eternal life of unbelievers in the Hell.

Signature of Supervisor:

Date:

Key Words:

۱. Mulla sadra

۶. Criticism of Hadith

۲. soul

۳. resurrection

۴. philosophical principles

۵. traditional perception

تقدیر و سپاسگزاری

خداوند مَنان را حمد و سپاس که توفیق انجام این تحقیق را با لطف و رحمت خویش به من عنایت فرمود و سلام و درود بر محمد و خاندان پاک او. در این مجال بر خود واجب می‌دانم قدردان زحمات بی‌دریغ همه معلمان و استادانی باشم که در تمام دوران تحصیل یار و یاورم بودند.

به ویژه از زحمات استاد راهنمای بزرگواریم دانشمند فرهیخته حجه‌الاسلام و المسلمین جناب آقای **عزیزالله فیاض صابری** که در کمال سعه صدر، با حسن خلق و فروتنی و با وجود کسالتی که داشتند، در تمام مراحل این کار از هیچ کمکی در این عرصه به من دریغ نمودند و ارتقا بخش سطح علمی و اخلاقی من بودند کمال تشکر را دارم و همچنین از استاد گرانقدر مشاور حجه‌الاسلام و المسلمین جناب آقای **حسن نقی زاده** که در نهایت صبر و حوصله و علیرغم مشغله‌های مدیریت دانشکده الهیات و معارف اسلامی، مشاوره این پژوهش را بر عهده داشتند، کمال تشکر را دارم.

همچنین از جناب آقای دکتر **مرتضی حسینی شاهرودی** که در طول دوره دکتری از رهنمودها و یاریهای ارزنده ایشان بهره‌مند بودم نیز بسیار سپاسگزارم. توفیق الهی و سعادت و سلامت این عزیزان را از محضر باریتعالی خواستارم.

از همسر عزیز و فرزندان دلبندم که در طول دوره تحصیل همدم و همیارم بودند و محیطی امن و آرام را برای کار پژوهش، فراهم نمودند از صمیم قلب سپاسگزارم.

تقدیم به:

پیشگاه ولیّ العصر و الزّمان منجی انسانها، منتقم عدالت گستر حضرت مهدی موعود(عج) و هشتمین اختر تابناک آسمان ولایت و امامت حضرت علیّ بن موسی الرّضا(ع)

و تقدیم به:

روح پدر و مادر دلسوز و مهربانم که همواره دعای خیرشان پشتوانه زندگی ام بوده و مدیون زحمات بی دریغی که در طول حیات بابرکتشان برایم کشیدند، هستم. از خداوند متعال برای این دو عزیز آرزوی رحمت و غفران بی انتهای الهی را دارم.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
	مقدمه
۱	تعریف مسئله و تبیین موضوع پژوهش .....
۲	اهمیت و ضرورت پژوهش .....
۴	پرسش های اساسی پژوهش .....
۴	فرضیه های پژوهش .....
۵	پیشینه پژوهش .....
۶	روش پژوهش .....
۷	محدودیت های پژوهش .....
۷	جنبه جدید و نوآوری پژوهش .....
۸	ساختار و بدنه پژوهش .....

بخش اول: کلیات

۱۰	۱- مختصری از زندگینامه ملاصدرا .....
۱۱	۲- احادیث مورد استناد ملاصدرا از نگاه آمار .....
۱۱	۳- جایگاه حدیث و اهمیت آن از نظر ملاصدرا .....
۱۵	۴- ملاک و معیار فهم روایات از نظر ملاصدرا .....
۱۸	۵- مبنای نظریه ملاصدرا در باب تأویل .....
۱۹	۶- ضرورت تأویل از نظر ملاصدرا .....
۲۰	۷- مراتب و درجات حدیث از نظر ملاصدرا .....
۲۱	۸- جایگاه سند در روایات معارف از نظر ملاصدرا .....
۲۲	۹- رابطه عقل و وحی و عرفان از نظر ملاصدرا .....
۲۵	۱۰- مبانی فلسفی ملاصدرا که در برداشتهای حدیثی او مؤثر بوده اند .....
۲۵	۱۰-۱ - اصالت وجود .....

۲۶	..... ۱۰-۲- تشکیک در وجود
۲۷	..... ۱۰-۳- حرکت جوهری
۲۸	..... ۱۰-۴- اتحاد عاقل و معقول
۲۹	..... ۱۰-۵- رابطه علت و معلول
۲۹	..... ۱۰-۶- حدوث جسمانی نفس
۳۰	..... ۱۰-۷- تجرد قوه خیال
۳۰	..... ۱۱- نحوه استناد ملاصدرا به احادیث

بخش دوم: مستندات حدیثی ملاصدرا در مورد نفس

۳۳	..... مقدمه
	فصل اول: تجرد نفس ناطقه
۳۵	..... مقدمه
۳۵	..... جوهر بودن نفس
۳۶	..... دلایل صدرا بر تجرد نفس
۳۷	..... احادیث مربوط به تجرد نفس و بررسی آنها
۵۴	..... احادیثی در مورد مقامات و منازل روح
۵۸	..... مبانی فلسفی ملاصدرا در این فصل
	فصل دوم: تقدم یا عدم تقدم نفس بر بدن
۶۰	..... مقدمه
۶۱	..... مراتب نفس
۶۱	..... ترکیب نفس و بدن
۶۲	..... رابطه نفس و بدن
۶۲	..... تفسیر ملاصدرا از روایات دال بر تقدم نفس
۶۴	..... ذکر یک نکته
۶۴	..... دلایل ملاصدرا در تأویل روایات دال بر تقدم نفوس بر ابدان
۶۷	..... نکاتی در مورد برداشت ملاصدرا از احادیث دال بر تقدم نفس

۸۵	دیدگاه علامه طباطبائی
۸۵	نکاتی در مورد جسمانی بودن حدوث نفس
۹۰	احادیث مورد استناد ملاصدرا در بحث تقدم نفس و بررسی آنها
۱۰۱	روایات هبوط نفس و بررسی آنها
۱۰۶	مبانی فلسفی ملاصدرا در برداشتهای حدیثی او در این فصل
فصل سوم: بقاء نفس	
۱۰۹	مقدمه
۱۱۰	دلایل حکمای اسلامی بر بقاء نفس
۱۱۱	نحوه بقاء نفوس به عقیده ملاصدرا
۱۱۲	دلایل ملاصدرا بر استقلال نفس از بدن
۱۱۳	احادیث مربوط به بقاء نفوس و بررسی آنها
۱۲۱	مبانی فلسفی ملاصدرا در تبیین این دسته احادیث
فصل چهارم: تناسخ نفوس	
۱۲۳	مقدمه
۱۲۳	انواع تناسخ از نظر ملاصدرا
۱۲۶	یکی بودن تناسخ ملکوتی و تجسم اعمال از نظر ملاصدرا
۱۲۸	دو تقریر از نظریه تجسم اعمال
۱۲۹	سیر تاریخی نظریه تجسم اعمال
۱۳۰	انگیزه و دلیل مخالفت با نظریه تجسم اعمال
۱۳۱	نقش قوه خیال در تجسم اعمال
۱۳۶	اهمیت نقش قوه خیال
۱۳۷	احادیث مربوط به تناسخ ملکوتی نفوس
۱۴۷	مبانی فلسفی ملاصدرا در تبیین این احادیث
۱۴۹	احادیث مربوط به بدنهای تبدیل یافته اخروی
۱۵۹	مبانی فلسفی ملاصدرا در تبیین این احادیث
۱۶۰	چند حدیث در مورد مراتب قوای انسانی

۱۶۵	..... مبانی فلسفی ملاصدرا در تفسیر این احادیث
	بخش سوم : مستندات حدیثی صدرالمآلهین در موضوع معاد
۱۶۸	..... مقدمه
	فصل اول: قبر حقیقی و عذاب آن
۱۷۱	..... مقدمه
۱۷۲	..... احادیث این فصل و بررسی آنها
۱۸۴	..... مبنای فلسفی ملاصدرا در این برداشتها
	فصل دوم: قیامت و حشر
۱۸۶	..... مقدمه
۱۸۷	..... احادیث مربوط به قیامت و حشر و بررسی آنها
۱۹۱	..... مبنای فلسفی ملاصدرا در این فصل
	فصل سوم: نفخ صور
۱۹۳	..... مقدمه
۱۹۳	..... احادیث این فصل و بررسی آنها
	فصل چهارم: صراط
۱۹۸	..... مقدمه
۱۹۸	..... وحدت راه و راهرو در صراط
۱۹۹	..... تبیین صدرا از دو وصف ادقّ من الشعر و احدّ من السیف
۲۰۰	..... احادیث صراط و بررسی آنها
۲۰۵	..... مبنای فلسفی ملاصدرا در بحث صراط
	فصل پنجم: نامه اعمال
۲۰۷	..... مقدمه
۲۰۷	..... حقیقت نامه اعمال به نظر ملاصدرا
۲۰۸	..... احادیث این باب و بررسی آنها
۲۱۱	..... مبنای ملاصدرا در تبیین این احادیث

فصل ششم: حساب و میزان

۲۱۳	..... مقدمه
۲۱۳	..... حقیقت میزان به نظر ملاصدرا
۲۱۴	..... احادیث حساب و میزان و بررسی آنها
۲۱۹	..... مبنای صدرا در این برداشتها

فصل هفتم: عرض اعمال

۲۲۱	..... مقدمه
۲۲۲	..... مبنای صدرا در این برداشت

فصل هشتم: اعراف

۲۲۳	..... مقدمه
۲۲۳	..... دیدگاه ملاصدرا در مورد اصحاب اعراف
۲۲۴	..... احادیث این باب و بررسی آنها
۲۲۶	..... مبنای ملاصدرا در این برداشتها

فصل نهم: ماهیت بهشت و جهنم و مکان آن دو

۲۲۷	..... مقدمه
۲۲۸	..... درجات و مراتب بهشت و دوزخ
۲۲۸	..... احادیث این فصل و بررسی آنها
۲۳۱	..... مکان بهشت و جهنم و احادیث مربوطه
۲۳۹	..... مبانی فلسفی صدرا در برداشت از این احادیث
۲۴۲	..... دیدگاه ملاصدرا درباره خلود در عذاب
۲۴۳	..... منظور ملاصدرا از خلود نوعی
۲۴۴	..... بررسی دیدگاه صدرا در باب خلود
۲۴۷	..... مبانی صدرالمتألهین در بحث خلود
۲۴۸	..... سایر احادیث این باب و بررسی آنها
۲۵۷	..... نتایج و یافته ها
۲۵۹	..... فهرست منابع

مقدمه:

تعریف مسئله و تبیین موضوع پژوهش:

فلسفه اسلامی دانشی است مبتنی بر برهانهای عقلی و با ماهیتی استدلالی که غایت آن را درک حقیقت اشیاء به قدر توان بشری دانسته‌اند و به جهت همین ماهیت عقلانی این دانش طبیعی است که استناد به آیات کتاب الهی و احادیث معصومین(ع) در آن مقصود بالذات نباشد و اگر حکمای اسلامی در کنار بررسی‌ها و ژرفکاویهای عقلانی خود در موضوعات فلسفی، استشهادی به بیانات معصومین دارند نه از جهت منبع بودن آنها بلکه به عنوان عاملی تأیید کننده و مکمل می‌باشد. یکی از حکمایی که این مسئله در آثار او نمود بیشتری داشته و به لحاظ کمیت، به مقدار فراوان از مطالب نقلی در آثار خود استفاده کرده است ملاصدرای شیرازی می‌باشد.

صدرالمتالهین شیرازی در آثار خود اهتمام خاصی به احادیث پیامبر(ص) و ائمه معصومین(ع) دارد. از جمله علائم توجه خاص او به حدیث، شرح او بر اصول کافی و استناد به روایات در بسیاری از موضوعات فلسفی و کلامی می‌باشد. مراجعه و استناد ملاصدرا به احادیث بر این اساس صورت می‌گیرد که او معتقد است بین آن چه که شریعت حقه آورده با معارف یقینی عقلی تضادی وجود ندارد و عقل و نقل را جدای از هم نمی‌داند و فلسفه‌ای را که قوانین آن غیرمطابق با کتاب و سنت باشد نمی‌پذیرد.^۱

از جمله موضوعاتی که ملاصدرا در آن استنادات روایی فراوانی دارد و براساس مبانی و اصول فلسفی خاص خود به تبیین و تشریح آنها پرداخته است، موضوع نفس و معاد می‌باشد. مباحث نفس و معاد به جهت پیوستگی که با یکدیگر دارند در آثار صدرا در پی هم آمده و فیلسوف نامبرده بر اساس این عقیده که قواعد فلسفی، مطابق با آموزه‌های کتاب و سنت است، تلاش می‌کند سازگاری عقل و نقل را در مورد این سنخ مسائل به اثبات برساند و بر همین اساس سخن خود را مؤید و مستند به احادیث وارده از معصومین(ع) می‌نماید و به ارائه نظرات و دیدگاه‌های خود می‌پردازد.

^۱ - صدرالمتالهین، الحکمة المتعالیة فی الاسفار العقلیة الاربعة، ج ۸، ص ۳۰۳

موضوع این تحقیق بررسی و نقد محتوایی برداشتها و تاویلات ملاصدرا از این دسته از احادیث در آثار فلسفی و نیز میزان تأثیرپذیری این برداشتها از اصول و مبانی ملاصدرا می‌باشد. بدین منظور در هر فصلی ابتدا احادیث مورد استناد ملاصدرا آورده شده و سپس برداشت و تاویلات وی از آن احادیث بیان شده و سپس این برداشتها از نظر مطابقت با سایر معارف دینی و رعایت قواعد تاویل، و در نهایت تأثیر مبانی فلسفی خاص او در این برداشتها مورد بررسی قرار گرفته است.

اهمیت و ضرورت پژوهش:

احادیث معصومین در منظومه فکری و اعتقادی مسلمانان اهمیت و جایگاه ویژه‌ای دارد و تحقیق و تأمل در متن و سند آن، بخش قابل توجهی از تلاشها و آثار به وجود آمده توسط دانشمندان اسلامی را به خود اختصاص داده است. اگر چه اهتمام حدیث پژوهان، بیشتر صرف سنجش صحت اسناد روایات شده و در شناسایی رجال و کیفیت اسناد آنها کتابهای متعددی نگاشته‌اند اما نسبت به متن و محتوای احادیث نیز بی‌توجه نبوده‌اند و آثاری هر چند اندک را در این زمینه به وجود آورده‌اند که محصول آن گاهی به صورت شرح بر کتب حدیثی و گاهی به صورت استناد به احادیث در ضمن مباحث فلسفی، کلامی یا فقهی عرضه شده است. صدرالمتهلین شیرازی این گونه تلاشها را به هر دو شکل به انجام رسانده است: در مورد آیات قرآن به صورت نگارش تفسیر بر سوره‌های قرآن کریم و یا استناد در ضمن مباحث فلسفی و عرفانی خود و در مورد احادیث هم به صورت شرح و یا استناد در لابلای آثار فلسفی خود به همراه شرح و توضیح لازم ارائه نموده است.

هر چند در زمینه دیدگاههای تفسیری ملاصدرا و نقد و تحلیل استنادات و برداشتهای او از آیات قرآن به طور اعم و در موضوع نفس و معاد به طور اخص تاکنون پژوهشهایی صورت گرفته^۱ و توفیق یا عدم توفیق فیلسوف نامبرده در ارائه تفسیری سازگار با مبانی

۱- به عنوان نمونه: بررسی و تحلیل برداشتهای صدرالمتهلین از آیات قرآن در مباحث فلسفی، اسدالله آزریر(پایان‌نامه کارشناسی ارشد)؛ آسیب شناسی کاربردهای قرآنی ملاصدرا در بحث نفس در کتاب «الشواهد الربوبیه فی المناهج السلوکیه»، معصومه رستم خانی(پایان‌نامه کارشناسی ارشد)؛ متشابهات قرآن از دیدگاه ملاصدرا، مجید فلاح‌پور(پایان‌نامه کارشناسی ارشد)؛ تأثیر مبانی فلسفی در تفسیر صدرالمتهلین، محمدتقی

و حیانی از آیات کتاب الهی توسط متفکران اسلامی مورد بررسی قرار گرفته است، اما در مورد مستندات حدیثی او و میزان تاثیر مبانی فلسفی وی در برداشتهایش تاکنون کار قابل توجهی صورت نگرفته است. لذا با توجه به اینکه آثار و افکار فیلسوف یادشده همواره مورد توجه جامعه علمی ما بوده و صحت و سقم دیدگاه‌های او مخصوصاً در حوزه عقاید و معارف قرآنی و روایی اهمیت شایانی دارد، ضروری به نظر می‌رسد که این بخش از دیدگاه‌ها و برداشتهای او از روایات معصومین مورد نقد و بررسی قرار گیرد تا میزان انطباق و عدم انطباق آن با معارف و حیانی و تاثیر مبانی فلسفی او در تفسیر این دسته از روایات معلوم شود و زمینه آشنایی با این بخش از دیدگاه‌های وی فراهم گردد.

بنابراین با انجام این تحقیق:

- میزان استناد ملاصدرا به احادیث در دو مبحث نفس و معاد به لحاظ کمی مشخص می‌شود.

- برداشتهای حدیثی، تفسیر و تأویلات خاص او از این احادیث تبیین می‌گردد.

- میزان انطباق این برداشتها با سایر متون دینی و معیارهای عقلی و قواعد تأویل و ملاکهای خود ملاصدرا در برداشت از احادیث، بررسی می‌شود.

- با توجه به اینکه ملاصدرا فیلسوفی صاحب سبک و مکتب خاص و مبانی فلسفی خاصی است، تاثیر مبانی فلسفی او در برداشتهایش مشخص می‌گردد.

پرسشهای اساسی پژوهش:

۱- حدیث در نظام فکری ملاصدرا چه جایگاهی دارد؟

۲- تبیین‌ها و برداشتهای ملاصدرا از احادیث بر چه اساسی صورت می‌گیرد؟

۳- صدرا در برداشتهای خود تا چه اندازه به ظواهر احادیث توجه کرده و تا چه میزان به تاویل روی آورده است؟

کرامتی (کتاب)؛ جلوه‌های حدیث در تفسیر صدرالمتألهین، عبدالرسول هادیان (مقاله)؛ بررسی و تحلیل برخی تأملات تأویلی ملاصدرا در کتاب و سنت، محمد بیدهندی (مقاله)

- ۴- این تاویلات با سایر احادیث معصومین و با دیگر معارف حقه دینی منطبق است؟
- ۵- آیا مبانی فلسفی ملاصدرا در برداشت او از احادیث مربوط به نفس و معاد موثر بوده است؟

فرضیه های پژوهش:

- ۱- صدرالمتالهین شیرازی مانند بسیاری از دانشمندان مسلمان قرآن را اصل و سرچشمه تمامی علوم و معارف می‌داند و پس از آن به حدیث به عنوان رکن دوم می‌نگرد.
- ۲- ملاصدرا به ظواهر احادیثی که با اصول مسلم دینی و فلسفی منافات نداشته باشد توجه کرده و آن را ملاک عمل قرار می‌دهد و معتقد است در هنگام مراجعه به آیات و احادیث، مقتضای دیانت این است که مسلمان آیات و روایات را به همان صورت و هیئتی که آمده است معنا کند و باید به همان ظاهری که از طرف پیامبر(ص) و ائمه(ع) و دیگر بزرگان دینی رسیده اکتفا کرد.
- ۳- ملاصدرا ظواهر روایات را اخذ کرده و مستند خود قرار داده است مگر در مواردی که این ظواهر با قواعد فلسفی و حکمی مبرهن، ناسازگار باشد. مانند روایاتی که نفس را مقدم بر بدن می‌دانند. بنابراین از نظر فیلسوف ما نباید برای بیان تفسیر عمیق یک روایت، از ظاهر آن دست کشید مگر اینکه ظاهراً روایت با دلیلی قطعی(عقلی یا شرعی) منافات داشته باشد، که در این صورت می‌توان از ظاهر عدول نموده و به تاویل روی آورد.
- ۴- برداشتها و تبیین های ملاصدرا غالباً منطبق با سایر احادیث و معارف مسلم دینی می‌باشد.
- ۵- اصول و مبانی فلسفی ملاصدرا در برداشتهای او از احادیث موثر واقع شده است.

پیشینه پژوهش:

تا آنجا که اطلاع دارم در مورد موضوع این تحقیق، پژوهش مستقلی با این سبک و سیاق انجام نگرفته است و فقط بعضی پایان‌نامه‌ها به مستندات قرآنی ملاصدرا پرداخته‌اند و البته در برخی کتب و مقالات نیز به صورت موردی و فرعی، به موضوعات مطرح در این

رساله اشاراتی شده و بعضی از احادیث مورد استناد ملاصدرا و برداشتهای او مورد نقد و بررسی قرار گرفته است که تعدادی از آن آثار در زیر آورده می‌شود:

الف- کتاب‌ها:

- مرآة العقول، محمدباقر مجلسی
- شرح جلد هشتم اسفار، جزء دوم، محمد تقی مصباح یزدی
- تأملاتی در جسمانی بودن حدوث نفس در حکمت متعالیه، مهدی افتخار
- علم النفس فلسفی، غلامرضا فیاضی
- تقریرات فلسفه امام خمینی، سیدعبدالغنی اردبیلی

ب- مقالات

- تأثیرات مثبت یا منفی فلسفه صدرا در فهم او از آیات قرآن، دکتر علی ارشد ریاحی
- گزارش و نقد معاد جسمانی در تفاسیر و آرای فلسفی صدرالمتألهین، سید صدرالدین طاهری
- تحلیل انتقادی اشکالات ملاشمسا گیلانی و ملامحمدصادق اردستانی بر نظریه ملاصدرا درباره نفس، ابوالحسن غفاری
- نگاهی نو به معاد جسمانی، محمدحسن قدردان قراملکی
- ارزیابی ادله و مبانی نظریه حدوث نفس، احمد سعیدی، غلامرضا فیاضی

روش پژوهش:

برای رسیدن به اهداف مورد نظر در این رساله، نکاتی مورد توجه قرار گرفته است: در درجه اول تألیفات ملاصدرا با اولویت آثار فلسفی و سپس دیگر آثار او مطرح نظر قرار گرفته و از آنجا که کتاب اسفار اربعه این فیلسوف گرانقدر تقریباً جامع دیدگاه‌های فلسفی وی می‌باشد، محور و مرجع اصلی دستیابی به نظرات و اندیشه‌های او واقع شده و سپس دیگر آثار فیلسوفان اسلامی و شارحان حکمت متعالیه و متفکران و محققان نیز تا حد لازم مورد استفاده قرار گرفته است.

در ضمن تحقیق برای پرهیز از اطناب و تطویل و رعایت اصل ایجاز و اختصار در عین فایده‌مندی، از حاشیه روی و بسط و شرح مطالب غیر لازم و تکراری خودداری و سعی شده است لبّ کلام و نظر صدرا در هر موضوعی آورده شده و سپس مورد بحث و نظر قرار گیرد و باز به همین جهت، احادیث طولانی از متن رساله حذف و به آوردن ترجمه آنها اکتفا شده است.

در مقام نقد و بررسی برداشتها نیز سعی شده تا آنجا که ممکن است از خرده‌گیریهای بی‌جا و بدور از موازین علمی و تحقیقی خودداری و با لحاظ جهات قوت نظرات صدرا، مطالبی که حقیقتاً شایسته نقد یا دارای پاره‌ای ابهامات است در حد بضاعت علمی و توان ذهنی نویسنده مورد نقد و بررسی قرار گرفته یا نقدهای مرتبط با موضوع نقل شود. به طور کلی برای ارائه مطالب در هر فصل چهار مرحله طی شده است:

(۱) آوردن مستندات حدیثی مربوط به آن فصل

(۲) تبیین برداشت ملاصدرا از احادیث

(۳) نقد و بررسی برداشتها در صورت لزوم

(۴) بیان تأثیر مبانی فلسفی ملاصدرا در این برداشتها

در این مراحل از شیوه گزارشی، تبیین و توصیف و تحلیل و نقد استفاده شده است.

محدودیت‌های پژوهش:

الف- کمبود تألیفات مستقل در این موضوع:

عمده آثار تحقیقی در موضوع استنادات نقلی ملاصدرا مربوط به مباحث او پیرامون آیات کتاب الهی می‌باشد و در مورد احادیث مورد استناد وی در متن آثارش و نقد و بررسی آن کار عمده‌ای صورت نگرفته است و همانگونه که گفته شد آنچه وجود دارد در حد گزارشهایی از روش او در شرح بر اصول کافی و بررسی احادیث به طور پراکنده و آن هم در حد یک مقاله است (که نمونه‌هایی از آن در بخش پیشینه پژوهش آورده شد)، لذا آثار مستقل و بایسته‌ای در رابطه با این موضوع در دسترس نبود تا ملاک و راهنمای کار تحقیق باشد.

ب- گستردگی آثار و تألیفات صدرالمتهین:

از آنجا که موضوع رساله نقد و بررسی افکار اندیشمندی است که فکر و نظر او و نوآوریهایش در فلسفه اسلامی سالها است که در عرصه علوم عقلی در جهان اسلام میدان دار است و حکمت متعالیه او به صورت جریان غالب در حوزه تفکر فلسفی درآمده است و عمده متفکران و پژوهشگران همّت خود را صرف فهم و تفسیر این اندیشه می‌نمایند و کمتر متفکری سراغ نقد و ارزیابی آراء وی رفته است و از طرفی این فیلسوف عظیم‌الشان دارای آثار فراوان و وسعت فکری است که موضوعات مختلف را در ابعاد مختلف و از زوایای گوناگون مورد بررسی قرار می‌دهد، لذا کشف و استخراج دیدگاه‌های او در هر مقوله نیازمند صرف وقت، دقت فراوان و مطالعه همه آثار فلسفی، تفسیری اوست در حالیکه محدودیت زمان مانع بررسی کامل هر یک از موضوعات مطرح شده در این رساله گردیده و طبیعی است که کار تبیین و نقد دیدگاه‌های صدرا در این پژوهش خالی از کاستی نباشد.

جنبه جدید و نوآوری پژوهش:

مهم‌ترین امتیاز این رساله و جنبه نوآوری آن پرداختن به احادیث در آثار فلسفی است؛ عرصه‌ای که بدین صورت تاکنون بدان پرداخته نشده است. این بررسی در دو موضوع نفس و معاد در متن آثار فلسفی بزرگترین فیلسوف سده‌های اخیر همراه با تبیین نظرات و نقد و بررسی آنها به انجام رسیده است در حالیکه معمولاً دانشجویان فلسفه به دنبال بیان و شرح دیدگاه‌های فلسفی بوده و کمتر به مباحث نقلی در دل آثار فلسفی می‌پردازند.

ساختار و بدنه پژوهش:

این تحقیق در سه بخش سامان یافته است:

بخش اول: کلیات

در این بخش مباحثی کلی در مورد اهمیت حدیث از نظر ملاصدرا، نحوه برخورد او با احادیث، درجات و مراتب حدیث، جایگاه سند در روایات مربوط به معارف، رابطه عقل و